

DOI 10.18524/2304-1587.2019.1(34).166782
УДК 341.231.14

А. С. Кривошликова

студентка

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра конституційного права та правосуддя
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗАХИСТ ВІД ГЕНДЕРНОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ В РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ¹

У статті здійснено аналіз одного з основних принципів правового статусу людини у сучасному світі – принципу гендерної рівності та забороны дискримінації. Розглядаються складові елементи цього принципу, а також позитивні та негативні зобов'язання держав щодо його забезпечення. Досліджується практика Європейського суду з прав людини про захист від гендерної дискримінації, визначено її вплив на формування національної судової практики у спорах, пов'язаних з дискримінацією за ознакою статі.

Ключові слова: права жінок, гендерна дискримінація, права людини, гендерна рівність.

Постановка проблеми. Досягнення справедливості, у тому числі гендерної рівності, є метою розвитку само по собі – воно не вимагає додаткового обґрунтування своєї необхідності [1, с. 10].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та Протоколи до неї є частиною національного законодавства України, відповідно до статті 9 Конституції України, як чинний міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Взагалі необхідно зазначити, що Україна ратифікувала основні міжнародні документи стосовно забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок, які можна визначити як достатні для формування загальних умов щодо недопущення дискримінації за ознакою статі: Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р.; Конвенцію ООН «Про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок» від 18.12.1979 р.; Загальну декларацію прав людини від 10.12.1948 р.; Декларацію про рівноправність жінок і чоловіків від 16.11.1988 р. та інші [2, с. 57]. Це стало першим та головним поштовхом до вивчення та застосування Україною європейського досвіду у захисті від дискримінації, яка на сучасному етапі постає перед світовим співтовариством як одна з найгостріших суспільних проблем.

¹ Стаття підготовлена в рамках науково-дослідної теми кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І.І. Мечникова «Сучасний конституціоналізм в процесі становлення та розвитку української державності» (номер державної реєстрації: 0118U001585). Науковий керівник – Левенець А.В., кандидат юридичних наук.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практика Європейського суду з прав людини завжди привертала увагу багатьох науковців. Дослідження проблемних питань протидії дискримінації за ознакою статі, зокрема, і у міжнародній судовій практиці, знайшло своє місце у працях таких вчених, як Н. В. Грицяк, О. О. Жидкова, Т. Ю. Журженко, Л. М. Кобилянська, М. Я. Кондра, І. П. Лаврінчук, Е. М. Лібанова, Н. М. Римашевська, Ю. І. Саєнко, Л. О. Смоляр, Т. І. Фулей, Г. О. Хрїстова та інші.

Метою цієї статті є дослідження особливостей захисту від дискримінації у рішеннях Європейського суду з прав людини та використання його практики у національному судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Поняття дискримінації за ознакою статі частково говорить саме за себе: це – «дискримінація на підставі того факту, що особа належить до жіночої або чоловічої статі» [3, с. 96]. У більшості випадків зазначена форма дискримінації виникає через існування гендерних стереотипів, які, на жаль, проявляються у всіх галузях життя держави і суспільства.

Особливістю гендерних стереотипів є те, що вони «приймаються і членами тієї групи, щодо якої вони діють», а також, що гендерні стереотипи «набагато сильніші за інші соціальні стереотипи, зокрема расові» [4, с. 291].

«Гендерні стереотипи – стійкі для даного суспільства в конкретний історичний період уявлення про відмінність між чоловіком і жінкою, про їх місце і роль у сім'ї й суспільстві» [5, с. 30]. Соціологи підкреслюють, що стереотипи – це невід'ємна складова суспільства та ефективний засіб сприйняття й обробки інформації, проте завжди існує великий ризик того, що стереотипи можуть перетворитися і на жорстокі вимоги, стандарти поведінки (говорючи про гендерні – стандарти, зумовлені статтю особи), які суспільство чекатиме від своїх членів. На практиці таке трапляється досить часто, і підтвердження цьому ми можемо побачити у численній практиці ЄСПЛ з питань гендерної нерівності.

Необхідно зазначити, що ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. та протоколи до неї, Україна передусім зобов'язалася гарантувати кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, права і свободи, визначені у Конвенції та цих протоколах. Це положення закріплено у статті 1 Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» № 475/97-ВР від 17.07.1997 р., відповідно до якої «Україна повністю визнає на своїй території обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції» [6].

Крім цього, Пленум Верховного Суду України в постанові «Про судові рішення у цивільній справі» окремо підкреслює, що «у мотивувальній частині кожного рішення ... у разі необхідності мають бути посилання на Конвенцію та рішення Європейського суду з прав людини, які згідно із Законом України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» є джерелом права та підлягають застосуванню в цій справі» [7].

Отже, можна погодитись з Фулей Т. І., яка відзначає: «таке законодавче визнання обов'язкової юрисдикції Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Кон-

венції, зумовлює вивчення практики ЄСПЛ та застосування національного законодавства з урахуванням позицій ЄСПЛ, оскільки саме в рішеннях ЄСПЛ розкривається зміст більшості положень Конвенції [8, с. 6].

Значна частина практики ЄСПЛ присвячена проблемам реалізації принципу гендерної рівності в різних суспільних відносинах та різних галузях права. Так, наприклад, серед кримінальних справ у судовій практиці ЄСПЛ найбільш вагоме місце займають справи щодо домашнього насильства, у яких потерпілими майже завжди виступають жінки.

Необхідно зазначити, що стаття 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. передбачає, що користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою [9]. Тобто, ЄСПЛ не може розглядати скарги на дискримінацію, якщо вони не охоплюються правами, передбаченими у Конвенції.

Щоразу, коли ЄСПЛ розглядає питання про можливе порушення статті 14, він робить це у поєднанні з основним конвенційним правом. Заявники часто оскаржують порушення основного права, і додатково – порушення цього права у поєднанні зі статтею 14. Іншими словами, втручання в їхні права, окрім порушення стандартів дотримання основного права, становить також дискримінацію, оскільки «зразок для порівняння» не відчуває на собі подібного несприятливого ставлення [3, с. 64].

Крім цього, необхідно зазначити, що при застосуванні статті 14 Конвенції ЄСПЛ використовує «метод розширювального тлумачення змісту прав за Конвенцією»: по-перше, скарги щодо статті 14 Конвенції можуть розглядатись у поєднанні з основним правом, навіть якщо порушення основного права відсутнє; по-друге, зміст передбачених Конвенцією гарантій виходить за межі буквального тексту статей: достатньо, щоб факти справи були загалом пов'язані з відносинами, на які розповсюджується захисна дія Конвенції [3, с. 65]. Такий підхід свідчить про спрощений певною мірою допуск до правосуддя, оскільки предмет доказування за методом розширювального тлумачення змісту прав вужче: наприклад, особі, яка звертається до ЄСПЛ із скаргою щодо порушення статті 14 Конвенції, достатньо довести, що під час реалізації будь-якого передбаченого Конвенцією права (як безпосередньо, так і у відносинах, на які розповсюджується захисна дія Конвенції), ця особа зазнала гендерної дискримінації у будь-якій формі.

Прикладом реалізації зазначеного підходу є Рішення ЄСПЛ у справі *Emel Boyraz v. Turkey* від 2 грудня 2014 року [10]. Це рішення стосується звільнення з посади жінки у зв'язку з тим, що відповідну роботу, на думку уряду Туреччини, «можуть виконувати тільки чоловіки». Заявниця була призначена на посаду офіцера безпеки у відділенні державної електричної компанії, де пропрацювала на контрактній основі майже три роки. Проте у березні 2004 року заявниця була звільнена через її стать. Роботодавець мотивував свої дії тим, що вона не зможе працювати далі, оскільки не відповідає критеріям «бути чоловіком» та «пройти військову службу». У лютому суди відмовили пані Бойраз у поновленні її на роботі, посилаючись на попереднє рішення Вищого Адміністративного Суду, який встановив, що «вимоги, які стосуються служби в армії, демонструють, що ця

посада була зарезервована для кандидатів-чоловіків, і що ця вимога була законною, беручи до уваги особливості посади та суспільний інтерес». Уряд Туреччини зазначив, що ані стаття 8, ані стаття 14 Конвенції у цій справі не підлягають застосуванню, оскільки вона стосується права, яке не є гарантованим Конвенцією, а саме – права на публічну службу, тобто відмова найняти особу на публічну службу не може виступати предметом скарги за Конвенцією [11, с. 17-18].

Проте ЄСПЛ у своєму рішенні зазначив, що у даному випадку для захисту порушеного права може бути застосований так званий принцип «широкого тлумачення положень Конвенції», відповідно до якого, для того, щоб стаття 14 могла бути застосована, достатньо, щоб факти, які стосуються розглядуваної справи, підпадали під сферу дії іншого матеріального положення Конвенції або Протоколів до неї.

Так, суд погодився з тим, що право бути призначеним на державну службу дійсно було виключено з Конвенції, проте у цій справі питання полягає в тому, чи мала заявниця право бути призначеною на державну службу. Заявниця не скаржилась на саму по собі відмову національної влади призначити її державним службовцем. Її позиція пов'язана з тим, що наявна різниця у відношенні до неї зумовлена її статевою належністю. Аналізуючи можливість застосування в цій справі ст. 8 Конвенції, Фулей Т. І. наводить позицію Суду, що «поняття “приватне життя” поширюється на аспекти, пов'язані з особистою ідентичністю та статтю людини, що є невід'ємною складовою її ідентичності. Тому така дія як звільнення з посади тільки на підставі статі справляє негативний вплив на особистість людини, її самосприйняття і самоповагу та, як наслідок, на її приватне життя. Крім того, заявниця також зазнала страждань і занепокоєння у зв'язку зі втратою своєї посади, на що ЄСПЛ також звернув увагу під час прийняття рішення. Так, звільнення вплинуло на широке коло відносин заявниці з іншими людьми, у тому числі професійного характеру, і на її можливість практикувати професію, яка відповідає її кваліфікації» [12, с. 153-154]. Зважаючи на це, Суд дійшов висновку, що стаття 14 Конвенції може бути застосована до обставин цієї справи, взята в поєднанні зі статтею 8 «Право на повагу до приватного та сімейного життя». Заперечення уряду були відхилені.

Необхідно зазначити, що дискримінація за ознакою статі проявляється у багатьох формах, більшість з яких була виявлена саме ЄСПЛ під час розгляду конкретних справ. Завдяки цьому суди країн, які визнають практику ЄСПЛ джерелом права, можуть більш широко застосовувати позиції щодо дискримінації завдяки таким роз'ясненням і висновкам ЄСПЛ.

Однією з визначальних в європейському антидискримінаційному плані справ є справа *Опуз проти Туреччини* (*Opuz v. Turkey*), заява № 33401/02, рішення за якою було винесено 02.06.2009 р. Заявницею у справі виступила жінка, яка «багато років разом із матір'ю зазнавала насильства з боку свого чоловіка. Домашнє насильство проявлялося у формі нанесення побиттів, спробі наїзду автомобілем на обох жінок, що призвів до тяжких травм матері заявниці, а також нападі з нанесенням останній семи ножових поранень. Обидві жертви не раз повідомляли про насильство у правоохоронні органи, проте були вимушені двічі відкликати свої скарги внаслідок погроз на свою адресу з боку їхнього нападника» [12, с. 167]. Слід зауважити, що врахувавши тяжкість нанесених матері заявниці травм внаслідок наїзду

автомобілем та від ножових поранень, кримінальна справа таки була порушена, проте цинічність ситуації полягала в обраних заходах застосованого покарання: за перше правопорушення – три місяці позбавлення волі, яке потім змінили на штраф, і за друге – штраф з помісячною виплатою. «Зрештою, у 2002 р. чоловік заявниці убив з вогнепальної зброї її матір, виправдовуючи цей вчинок потребою захистити свою честь. Визнаний винним у вбивстві у 2008 р. та засуджений до довічного ув'язнення, він був звільнений в очікуванні завершення апеляційної процедури і знову вдався до погроз на адресу своєї дружини, яка звернулася за захистом до органів влади [12, с. 167].

Дослідниця Христова Г. О. зазначає, що це рішення «має революційний характер у сфері боротьби із домашнім насильством», оскільки ЄСПЛ «вперше у своєму рішенні визнав, що гендерне насильство є формою дискримінації, а також конкретизував зобов'язання держави, які виникають внаслідок встановлення факту насильства в сім'ї, визнавши серйозність проблем домашнього насильства в Європі, а також проблем, що виникають через латентність та nereагування на це правопорушення з боку агентів держави. Вперше у своєму рішенні Суд підкреслив, що насильство в сім'ї не є приватною чи сімейною справою, але є питанням, що зачіпає суспільні інтереси, що своєю чергою вимагає ефективних дій з боку держави [13, с. 30]. Далі дослідниця наводить такі позиції: «...недостатньо мати закони щодо протидії домашньому насильству, більш важливим є наявність ефективних механізмів їхньої реалізації. Суд встановив, що кримінальне право не мало адекватного стримуючого ефекту, здатного забезпечити ефективне запобігання насильству щодо жінок, і що пасивність з боку поліції та прокуратури у відповідь на такі скарги була широко поширеним явищем. Суд зазначив, що “безвідповідальність судової системи та безкарність кривдників показує, що зобов'язання вживати належних заходів для вирішення проблеми насильства в сім'ї не було виконане належним чином”» [13, с. 30].

Необхідно зазначити, що на сучасному етапі в Україні поки що небагато випадків, коли до судів звертаються у справах щодо дискримінації за ознакою статі, однак, незважаючи на резонанс (як, наприклад, позови до Прем'єр-міністра у 2010 році), вони не стали для судової системи предметом обговорення чи вироблення практичних рекомендацій [12, с. 106]. Дослідження судами наявності дискримінації у обставинах справ за скаргами, які подаються щодо цього, до сих пір здійснюється на недостатньо високому рівні.

Іншою проблемою є відсутність комплексного аналізу судової практики, яка стосується випадків та проблем гендерної дискримінації.

Відповідно до параграфу 206 Пекінської Платформи дій для досягнення стратегічної цілі Н.3 «Збір та поширення дезагрегованих за ознакою статі даних та інформації з метою планування та оцінки», національним, регіональним та міжнародним статистичним службам разом з відповідними установами урядів та Організації Об'єднаних Націй, у співпраці з науково-дослідними та інформаційними організаціями, належить забезпечити: збір, обробку, аналіз і презентацію статистичних даних, які стосуються людей, з розподілом за критеріями статі та віку з тим, щоб вони відображали проблеми і питання, пов'язані з життям жінок і чоловіків у суспільстві; залучення центрів з вивчення гендерних проблем і науково-дослідних ор-

ганізацій до розробки і апробування відповідних показників і методологій досліджень з метою зміцнення гендерного аналізу тощо [14].

Більш того, крім збору, обробки, аналізу та презентації статистичних даних, важливо проводити моніторинг судових рішень, особливо враховуючи рекомендацію профільного Комітету ООН про надання у періодичній доповіді інформації, зокрема про кількість і типи судових скарг щодо можливої дискримінації та результати їх розгляду [12, с. 106].

Висновки і пропозиції. Отже, можна зробити висновок, що не зважаючи на численні нормативно-правові акти міжнародного та національного рівня та попри реформи, запроваджені у багатьох державах останніми роками, байдужість, яку зазвичай виявляють органи правосуддя в цьому питанні, а також безкарність, якою користуються порушники, що підтверджується конкретними рішеннями ЄСПЛ, відображають недостатню рішучість з боку владних органів на вжиття належних заходів для вирішення проблем домашнього насильства, яке коїться на підставі гендерної дискримінації. Відсутність аналізу судової практики щодо питань дискримінації за ознакою статі також не дає у повному обсязі дослідити масштаби проблеми і виробити методичні рекомендації та концепції з цього приводу.

Захист гендерної рівності, на нашу думку, в першу чергу є можливим через серйозну, всебічну підтримку з боку держави та громадських організацій. Доцільним є створення правозахисних організацій, головною метою діяльності яких повинні стати збір та обробка статистичних даних стосовно проблемних питань у забезпеченні гендерної рівності, а також контроль та нагляд за дотриманням основних принципів гендерної політики на різних рівнях суспільного та політичного життя.

Список літератури:

1. The Role of the Judiciary in Promoting Gender Justice in Africa: Report of the Partners for Gender Justice Conference hosted by the Judicial Service of Ghana. Accra, Ghana. 19-21 November 2008. URL: https://www.brandeis.edu/ethics/pdfs/internationaljustice/Partners_for_Gender_Justice_Ghana_Report-English.pdf (дата звернення: 25.03.2019).
2. Кривошликова А. С. Особливості реалізації принципів гендерної політики у кримінальному законодавстві України та правозастосовній практиці. Тези наук.-практ. конф. II туру Всеукраїнського конкурсу наукових робіт зі спеціальності «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Ірпінь : Видавництво УДФСУ, 2018. С. 57-60.
3. Посібник з європейського антидискримінаційного права. Українське видання. К.: ТОВ «К.І.С.», 2013. 196 с.
4. Майерс Д. Социальная психология: интенсивный курс. СПб.: Прайм-Еврознак, 2000. 512 с.
5. «Ми різні – ми рівні». Основи культури гендерної рівності : навчальний посібник для учнів 9–12 класів загальноосвітніх навчальних закладів / за ред. О. Семиколенової. К.: К.І.С., 2007. 176 с.
6. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/475/97-вр>. (дата звернення: 25.03.2019).
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 р. № 14 «Про судові рішення у цивільній справі». Вісник Верховного Суду України, 2010. № 1. С. 4.
8. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : наук.-метод. посібник для суддів. К., 2015. 208 с.

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. URL:https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 25.03.2019).
10. Case of Emel Boyrazv. Turkey 61960/08 Council of Europe: European Court of Human Rights, 2 December 2014. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-148271> (дата звернення: 25.03.2019).
11. Судове вирішення справ у спорах, пов'язаних із гендерною дискримінацією : збірка кращих практик. Упорядники: О. Уварова, М. Ясеновська. Х.: ФОП Бровін О. В., 2016. 192 с.
12. Фулей Т. І. Гендерна рівність при здійсненні правосуддя. Вид. 2-ге, випр. К.: ВАІТЕ, 2016. 180 с.
13. Христова Г. О. Освітній курс «Розгляд судами справ, пов'язаних з насильством в сім'ї» : методичний посібник. К.: ТОВ «Компанія «ВАІТЕ», 2011. 86 с. URL: file:///C:/Users/Пользователь/Downloads/030_Osv_tn_y_kurs_Rozglyad_sudami_sprav_pov_yazanih_z_nasil_stvom_v_s_m_.Metodichniy_pos_bnik_2011_.pdf (дата звернення: 25.03.2019).
14. Пекінська декларація і Платформа дій для досягнення стратегічної цілі Н.3. С. 89-91. URL: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf> (дата звернення: 25.03.2019).

Стаття надійшла до редакції: 26.03.2019 р.

А. С. Кривошлыкова

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра конституционного права и правосудия
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ЗАЩИТА ОТ ГЕНДЕРНОЙ ДИСКРИМИНАЦИИ В РЕШЕНИЯХ ЕВРОПЕЙСКОГО СУДА ПО ПРАВАМ ЧЕЛОВЕКА

Резюме

В статье осуществлен анализ одного из основных принципов правового статуса человека в современном мире – принципа гендерного равенства и запрета дискриминации. Рассматриваются составляющие элементы этого принципа, а также положительные и отрицательные обязательства государств по его обеспечению. Исследуется практика Европейского суда по правам человека о защите от гендерной дискриминации, определено ее влияние на формирование национальной судебной практики по спорам, связанным с дискриминацией по половому признаку.

Ключевые слова: права женщин, гендерная дискриминация, права человека, гендерное равенство.

A. S. Krivoslykova

Odesa I. I. Mechnikov National University,
The Department of Constitutional Law and Justice
Franzuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, 65058, Ukraine

PROTECTION AGAINST GENDER DISCRIMINATION IN THE DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Summary

The article analyzes one of the basic principles of the legal status of a person in the modern world – the principle of gender equality and the prohibition of discrimination. The constituent elements of this principle are considered, as well as the positive and negative obligations of the states on its maintenance. The jurisprudence of the European Court of Human Rights on protection from gender discrimination is being investigated, its influence on the formation of national court practice in disputes related to sex discrimination is determined.

Key words: women's rights, gender discrimination, human rights, gender equality.